

УДК 371.047:821(4)09
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/28.208808>

Олена СТЕПАНЕНКО,
orcid.org/0000-0003-0887-5808
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
(Дніпро, Україна) olena.step@ukr.net

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Однією з тенденцій розвитку сучасної освіти є її спрямованість на особистість людини. Така орієнтація виявляється в тому, що для сучасної школи стають важливими не лише знання, вміння та навички, які повинен отримати учень, а й розкриття його особистісного потенціалу, створення ситуацій вибору та успіху, що дадуть змогу учневі знайти свій шлях навчання та розвитку. Сучасний урок зарубіжної літератури – плід майстерності і творчості вчителя-словесника, його професіоналізму, адже саме перед педагогом стоїть завдання виховати творчу особистість. Диференційоване навчання – давно відомий, проте й досі ефективний засіб здійснення індивідуального підходу до організації навчальної діяльності, застосування якого має бути систематичним і гнучким, відповідати змінам, які відбуваються в підготовці учнів. Диференціація передбачає врахування індивідуальних особливостей кожного учня в умовах групування дітей у межах одного класу. Для виховання всебічно розвиненої особистості організатор освітнього процесу має знати особливості, специфічні якості вихованців і з їх урахуванням добирати методи, прийоми, засоби педагогічного впливу. Основне призначення диференційованих завдань – забезпечити для кожного учня оптимальний характер пізнавальної діяльності у процесі навчальної роботи. У зв'язку із цим проблема диференціації навчання знаходиться у центрі уваги педагогів, із її вирішенням пов'язуються оновлення і подальший розвиток школи, подолання застарілих методів навчання та виховання, розвиток індивідуальності дітей на засадах гуманізації та демократизації. Проблема диференціації навчання загострює інтеграція України у світову спільноту, де ця модель досить поширена і забезпечує якісну освіту молоді. З'являються різноманітні методи та форми навчання і виховання дітей (у тому числі обдарованих, а також дітей з особливими потребами), розробляються програми соціальної та психолого-педагогічної підтримки неординарних дітей. Отже, використання диференціації створює умови для кожного учня досягти мети своїми зусиллями, пройти свій шлях у навчанні, адже тільки продуктивна праця здатна виховати компетентну людину. Диференціація та індивідуалізація навчання допомагає залучити до роботи кожного учня, знайти найоптимальніший, найраціональніший підхід до груп школярів різних рівнів, дає можливість учню й як об'єкту, й як співтворцю навчального процесу засвоїти максимум інформації, поданої педагогом на уроці.

Ключові слова: диференційоване навчання, ефективність навчання, індивідуалізація навчання, методи навчання, прийоми навчання, способи диференціації, форми навчання.

Olena STEPANENKO,
orcid.org/0000-0003-0887-5808
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Education
of Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education»
of Dnipropetrovsk Regional Council
(Dnipro, Ukraine) olena.step@ukr.net

THE WAYS OF IMPLEMENTING THE DIFFERENTIATED APPROACH IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LITERATURE

One of the trends in the development of modern education is its focus on human personality. This orientation is manifested in the fact that not only acquired knowledge and learning skills become important for the modern school, but it is also crucial to disclose a student's personal potential and to create situations of choice and success that will allow him or her to find the way of learning and development. The modern lesson of foreign literature is the result of combining the skills and creativity of a language and literature teacher, his or her professionalism. After all, it is the teacher's task to educate a creative personality. Differentiated learning is a long-known, but still effective means of implementing a student-centred approach to the organization of learning activities; its implementation should be systematic and flexible, and respond to all the changes occurring in the preparation

of students. Differentiation involves understanding the individual characteristics of each student in terms of grouping students within the same class. In order to educate a well-developed personality, the facilitator of the educational process must know the students' peculiarities and specific qualities; taking them into account, he or she should choose the methods and techniques of pedagogical influence. The main purpose of differentiated tasks is to ensure the optimal character of each student's cognitive activity while learning. In this regard, teachers focus on the problem of differentiation of education; solving this problem is connected with updating and further development of school, overcoming outdated methods of education and upbringing, developing children individuality on the basis of humanization and democratization. The problem of differentiation of education is increasing due to the integration of Ukraine into the world community, where this model is quite widespread and provides quality education for young people. Various methods and forms of children education and upbringing (including gifted ones as well as children with special needs) are emerging, and programs of social, psychological and pedagogical support for extraordinary children are being developed. Thus, the use of differentiation creates the conditions for each student to achieve his or her own goal, to go his or her own learning way that he or she is able to undergo today. The fact remains that only productive work can educate a competent person. Differentiation and individualization of learning help to involve each student in the learning process, to find the best and the most rational approach to groups of students of different levels, enable the student (both as an object and as the creator of the educational process) to absorb the maximum information provided by the teacher at the lesson.

Key words: *differentiated learning, learning efficiency, individualization of learning, methods and techniques of teaching and learning, methods of differentiation, forms of learning.*

Постановка проблеми. Однією з тенденцій розвитку сучасної освіти є її спрямованість на особистість людини. Це зумовлено тим, що для сучасної школи стають важливими не лише знання, вміння та навички, які повинен отримати учень, а й розкриття його особистісного потенціалу, створення ситуацій вибору й успіху, що дають змогу учневі знайти власний шлях навчання та розвитку. Адже сьогодні «як найбільша цінність, згідно з проголошеними принципами гуманізації та демократизації суспільства, визнається вільна, розвинена й освічена особистість, здатна жити і творити в умовах постійно мінливого світу» (Шпарик, 2015).

У зв'язку із цим проблема диференціації навчання знаходиться у центрі уваги педагогічних колективів, з її вирішенням пов'язуються оновлення і подальший розвиток школи, подолання застарілих методів навчання та виховання, розвиток індивідуальності дітей на засадах гуманізації та демократизації. Проблему диференціації навчання загострює інтеграція України у світову спільноту, де ця модель досить поширена і забезпечує якісну освіту молоді.

Аналіз досліджень. Одним із головних завдань сучасної освіти є перехід до індивідуалізації та диференціації навчання. Термін «диференціація» походить від французького *differentia* й дослівно означає «розділення, розчленування цілого на різні частини, форми, ознаки» (Кравчук, 2010: 40). У педагогічній науці цей термін використовується досить широко і в різних значеннях. Аналіз літературних джерел показує, що зміст терміна «диференціація навчання» значною мірою залежить від того, яку мету, засоби й методи пропонувався використовувати в кожному конкретному випадку (Кравчук, 2010: 40).

Так, Н. П. Волкова розглядає диференціацію в освіті як «процес та результат створення відмінностей між частинами освітньої системи (підсистеми)» (Волкова, 2007). І. Унт під диференціацію розуміє «врахування індивідуальних особливостей учнів у тій формі, коли вони групуються на основі певних особливостей для окремого навчання» (Шпарик, 2015: 2). Інші дослідники визначають диференціацію як «створення оптимальних умов для розвитку особистості, найбільш повного врахування й індивідуальних відмінностей учнів, й специфіки регіонів країни, типів середніх навчальних закладів, соціальних та культурних чинників, властивих кожній конкретній школі та її оточенню» (Вишневський, 2008: 151).

Загалом проблемі диференціації навчання у психолого-педагогічній науці присвячено значну кількість наукових праць, у яких досліджуються її різні аспекти. Зокрема, проблемою диференціації займалися такі науковці, як Г. Авчіннікова, О. Барановська, Л. Березівська, Н. Бібік, Л. Бондар, С. Бондар, О. Бугайов, М. Бурда, Н. Бурицька, Г. Васківська, В. Володько, С. Гончаренко, Т. Дейніченко, Н. Дічек, Н. Завацька, В. Кизенко, О. Королюк, О. Корсакова, С. Логачевська, Н. Ничкало, Ю. Олексін, І. Осадчий, М. Піддячий, О. Савченко, П. Сікорський, С. Трубачева, Н. Шиян, О. Ярошенко та ін. (Шпарик, 2005: 2). У науці термін «диференціація» зустрічається раніше, ніж «індивідуалізація» і означає «відмінність». Уперше це поняття, у сучасному розумінні, було введено англійським філософом Г. Спенсером.

Мета статті – розглянути шляхи реалізації диференційованого підходу до процесу навчання зарубіжної літератури.

Виклад основного матеріалу. Освіта ХХІ ст. – це освіта для людини. Її основою є становлення

і розвиток самодостатньої особистості, яка вміє ставити і розв'язувати нові завдання в різних видах діяльності, а також готова до самореалізації виявлених обдарувань у сучасному світі.

Сучасний урок зарубіжної літератури – плід майстерності і творчості вчителя-словесника, його професіоналізму, адже саме перед педагогом стоїть завдання виховати творчу особистість.

Диференційоване навчання – давно відомий, проте й досі ефективний засіб здійснення індивідуального підходу до організації навчальної діяльності, застосування якого має бути систематичним і гнучким, відповідати змінам, які відбуваються у підготовці учнів.

Диференціація передбачає «врахування індивідуальних особливостей кожного учня в умовах групування дітей у межах одного класу» (Ярошенко, 2008: 211). Для виховання всебічно розвинутої особистості організатор освітнього процесу має знати особливості, специфічні якості вихованців і з їх урахуванням добирати методи, прийоми, засоби педагогічного впливу. Основне призначення диференційованих завдань – забезпечити для кожного учня оптимальний характер пізнавальної діяльності у процесі навчальної роботи.

З'являються різноманітні методи та форми навчання і виховання дітей (у тому числі обдарованих, із відхиленнями у розвитку і тих, хто погано адаптується до соціальних норм), розробляються програми соціальної та психолого-педагогічної підтримки неординарних дітей (Стадник, 2018).

Шкільна практика доводить, що кількість дітей, які навчалися на «відмінно» та «добре» в молодших класах, зменшується в старших. Це свідчить про невикористані навчальні можливості, а також про неможливість педагогів охопити своїх вихованців продуктивною творчою роботою на уроці. Щоб не допустити відставання школярів, можна намагатися після уроків опрацювати те, що не вдалося на уроці, але це призводить до перевантаження і вчителя, і учнів.

Для здійснення диференційованого навчання вчителю необхідно вивчати загальну готовність дітей до навчальної діяльності та сприйняття конкретного матеріалу, зокрема: передбачати труднощі, які можуть виникнути в дітей під час засвоєння нового матеріалу; застосовувати в системі уроків диференційовані індивідуальні та групові завдання; здійснювати перспективний аналіз: з якою метою плануються завдання, чому їх треба використовувати саме на цьому етапі уроку, як продовжити роботу на наступних уроках (Беляєв, 2002: 20).

Мета диференційованого підходу до навчання – пристосувати умови навчання до особливостей різних груп учнів та забезпечити кожному учневі оптимальний характер пізнавальної діяльності у процесі навчальної роботи на кожному етапі уроку (Сікорський, 2001: 17).

Завдання вчителя – побачити індивідуальність свого учня і зберегти її, допомогти дитині повірити у свої сили, забезпечити її максимальний розвиток.

Учнів за їх навчальними можливостями можна умовно поділити на такі групи:

- учні з дуже високими навчальними можливостями – характеризуються здатністю швидко засвоювати матеріал, з інтересом самостійно працювати, потребують завдань підвищеної складності;

- учні з високим рівнем навчальних можливостей не поступаються першій групі у засвоєнні матеріалу, але не завжди старанно закріплюють вивчене, бо їм не властива висока працездатність, і потребують корекції їхньої роботи, періодичного контролю навчальної діяльності;

- учні із середніми навчальними можливостями характеризуються здатністю нормально вчитися, але потребують оперативної підтримки й допомоги педагога;

- учні з низькими навчальними можливостями мають низький рівень навчальної працездатності, потребують спеціального підходу педагога (Голованюк, 2002: 130).

Усі способи і прийоми диференціації можна звести до таких: диференціація за ступенем самостійності учнів, диференціація за ступенем складності завдань та диференціація за обсягом (Ярошенко, 2008: 211).

Диференціація за ступенем складності завдань – це добір різноманітних завдань, які можна класифікувати так: завдання, які потребують різної глибини узагальнення і висновків; завдання, розраховані на різний рівень теоретичного обґрунтування роботи; завдання репродуктивного і творчого характеру.

Диференціація за ступенем самостійності передбачає, що всім дітям пропонується завдання однакової складності, але при цьому диференціюється міра допомоги різним групам школярів, зокрема кількість інформації про хід рішення можна дозувати від найбільш повної до найменш повної. Інформацію можна варіювати і за характером: конкретизації завдань; розв'язання допоміжних завдань, що приводять до вирішення основного завдання; вказівка на прийом розв'язання; навідні питання; наочне підкріплення.

Диференціація за обсягом передбачає завдання однакового змісту, але диференціюється або його обсяг, або час на його виконання. Формуючи тимчасові групи, слід пам'ятати: учні не повинні здогадуватися про причину поділу їх на групи; до групи може входити 4–6 учнів; група може бути гомогенна (однорідна) – із учнів, що мають однаковий рівень навчальних можливостей, або гетерогенна (змішана); найефективніша група – змішана, але продуктивність її роботи низька.

Диференціація може здійснюватися на різних рівнях. Так, наприклад, голландський учений Рональд де Гроот виділяє три рівні:

– мікрорівень (рівень одного класу), коли до окремих груп дітей одного класу застосовується різний підхід (внутрішня форма), тобто одним учням задаються більш важкі тексти і завдання, ніж іншим;

– мезорівень (рівень школи), коли диференціація здійснюється всередині школи між окремими класами, потоками або відділеннями (зовнішня форма); учням різних класів, різних потоків або відділень дається, наприклад, різна кількість часу на освоєння шкільної програми;

– макрорівень (рівень державних навчальних програм) – диференціація між школами, створення різних типів шкіл відповідно до творчих здібностей дітей (зовнішня форма) (Шпарик, 2015: 4).

Перевага диференційованого навчання у тому, що воно: стимулює й активізує пізнавальну діяльність учнів; сприяє свідомому засвоєнню матеріалу; коригує розумову діяльність учнів; розвиває їхню творчість і здібності; виховує самостійне мислення; допомагає виокремити головне у вивчуваному матеріалі; підвищує ефективність процесу засвоєння знань; сприяє усуненню формалізму в оцінюванні знань учнів; привчає учня самостійно працювати (Волобуєва, 2013: 230).

На кожному уроці, у кожній його частині вчитель може диференціювати навчальну діяльність школярів, використовуючи ті ознаки, які в даному конкретному випадку дають змогу найкраще врахувати індивідуальні особливості учня, зробити його працю цікавою, змістовною і продуктивною, принести радість від навчання.

Використовувати диференційований підхід можна на всіх етапах уроку.

Сильні учні мають високий рівень активності мислення. Вони здатні встановлювати зв'язки між явищами, подіями, фактами тощо, а тому інтелектуальні операції процесу засвоєння навчального матеріалу в них здійснюється на високому рівні абстрагування й узагальнення.

У середніх учнів процес пізнання проходить повільно. Причини цього – відсутність цілеспрямованості, недостатня мотивація, невміння зосереджуватися на головному, нестійка увага, а також брак системи вивчення навчального матеріалу. Імпульсом для стимулювання пізнавальної діяльності у таких дітей є застосування допоміжних дидактичних посібників, які необхідно використовувати, організовуючи самостійну роботу.

Для учнів із початковим рівнем знань, щоб посилити сприймання змісту навчального матеріалу, необхідні опорні слова і речення, консультаційні картки, навідні запитання й інші допоміжні засоби, які забезпечують перехід до творчості.

Диференціація й індивідуалізація навчання максимально забезпечують самостійність учнів у роботі над навчальними, проблемними чи творчими завданнями, у розв'язанні різних за складністю питань. Рівень складності того чи іншого завдання залежить від визначення етапів завдань чи спрямовуючих, коригуючих дій учителя.

Градація складності завдань логічно зумовлює і градацію в оцінюванні. Учні самостійно вибирають посильні завдання, а тому не виникає конфліктних ситуацій, пов'язаних із примусовим розподілом завдань різного рівня складності (а отже, і з оцінюванням). Оскільки кожне із завдань розраховане на певний час, учень, який вибрав завдання з максимальною кількістю балів, але не вклався в термін, одержує, відповідно, знижену оцінку. Такий підхід не травмує психіку дитини, не принижує її людської гідності, а педагога убезпечує від мимовільної необ'єктивності у ставленні до учня.

Домашні завдання, крім завдань із підручника, теж можуть бути диференційовані: дібрати своє завдання до теми, скласти міні-диктант з термінології, підготувати зв'язну розповідь, підготувати запитання до теми, скласти літературознавчий кросворд, написати твір-мініатюру, дослідити історію вивчення літературного явища. Диференційований підхід до домашніх завдань стимулює пізнавальні інтереси дітей, сприяє розширенню та поглибленню їхніх знань.

Із метою ефективного використання диференційованого підходу на уроках зарубіжної літератури варто дотримуватися певних правил:

– для диференціювання використовують вправи підручника, друкований дидактичний матеріал;

– завдання пропонують за кількома варіантами, що полегшують підготовку до занять, перевірку завдань після кожного етапу уроку;

– вправи добирають так, щоб усі учні могли одночасно їх закінчити;

– варіанти не нав'язують. На уроці створюють такі умови, за яких учень має можливість сам дібрати посильне завдання. Так забезпечують гуманне ставлення до кожної дитини;

– оцінюють здебільшого спільне завдання. Це дає можливість не поспішати з добором вправ, оскільки учні знають, що різні види робіт пропонуються для того, щоб усі змогли успішно виконати спільне завдання.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що диференційований підхід до навчання – складна соціально-дидактична система, яка включає різні боки навчального процесу та діяльності учнів і передбачає добір оптимальних засобів, методів та форм навчання відповідно до типових особливостей учнів. Використання диференціації на уроках зарубіжної літератури створює

умови для кожного учня досягти мети своїми зусиллями, дає можливість учителю створити умови для загальної зайнятості дітей на уроках, при цьому дає змогу кожному учневі пройти свій шлях у навчанні. Диференціація та індивідуалізація навчання допомагають залучити до роботи кожного учня, знайти найоптимальніший, найраціональніший підхід до груп школярів різних рівнів, дає можливість учневі й як об'єктові, й як співтворцеві навчального процесу засвоїти максимум інформації, поданої педагогом-фахівцем на уроці.

Тому завданнями учителя зарубіжної літератури, зацікавленого в результатах своєї праці, є постійний творчий пошук, системний експеримент, апробація нових, нетрадиційних форм та прийомів навчання й водночас удосконалення та відшліфування давно відомих і традиційних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляєв О. Д. Диференційований підхід до викладання рідної мови. *Дивослово*. 2002. № 11. С. 19–24.
2. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. С. 149–162.
3. Волкова Н. П. Педагогіка. Київ : Академвидав, 2007. С. 415–426.
4. Волобуєва І. В. Індивідуалізація навчання як психолого-педагогічна проблема вищої школи. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2013. № 2(47). С. 228–231.
5. Голованюк Т. Л. Деякі тлумачення індивідуальної форми навчання через її похідні. *Педагогіка і психологія*. 2008. № 3–4. С. 127–131.
6. Котикова О. Індивідуалізація навчання. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 332.
7. Кравчук Я. Теоретико-методичні засади диференційованого підходу до навчання фізичної культури учнів загальноосвітньої школи. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2010. № 1(9). С. 40–43.
8. Мельничайко В. Диференціація на уроках мови. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 9. С. 15–18.
9. Сікорський П. І. Теорія і методика диференційованого навчання в середніх загальноосвітніх і професійних навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 2001. 39 с.
10. Стадник О. Л. Диференційований підхід до викладання навчальних предметів. *На урок*. 15.03.2018. URL : <https://naurok.com.ua/diferenciyovaniy-pidhid-do-vikladannya-navchalnih-predmetiv-ukra-nska-mova-ta-literatura-5-9-klasi-16296.html> (дата звернення: 12.04.2020).
11. Шпарик О. М. Проблема диференціації навчання у дослідженнях українських учених та науковців ближнього зарубіжжя. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 4. URL : http://lib.iitta.gov.ua/708703/1/%D0%A3%D0%9F%D0%96%20%E2%84%964%2C%202015_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B0%20%D0%B4%D0%B8%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%BD%D0%B0%25D.pdf (дата звернення: 14.04.2020).
12. Ярошенко О. Диференціація навчання. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 210–211.

REFERENCES

1. Bieliaiev O. D. Dyferentsiiovanyi pidkhhid do vykladannya ridnoi movy [Belyaev O. D. Differentiated approach to teaching the mother tongue]. *Dyvoslovo*. 2002. № 11. pp. 19–24 [in Ukrainian].
2. Vyshnevskyi O. Teoretichni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky [Vishnevsky O. Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Znannia, 2008. pp. 149–162 [in Ukrainian].
3. Volkova N. P. Pedahohika [Volkova N. P. Pedagogy]. Kyiv: Akademydav, 2007. 616 p. [in Ukrainian].
4. Volobueva I. V. Indyvidualizatsiia navchannia yak psykhologo-pedahohichna problema vyshchoi shkoly [Volobueva I. V. Individualization of teaching as a psychological and pedagogical problem of higher education]. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia, pedahohiky ta psykhohohii*. 2013. № 2(47). pp. 228–231 [in Ukrainian].
5. Holovaniuk T. L. Deiaki tлумachennia indyvidualnoi formy navchannia cherez yii pokhidni [Golovanyuk T. L. Some interpretations of the individual form of learning through its derivatives]. *Pedahohika i psykhohohiia*. 2008. № 3–4. pp. 127–131 [in Ukrainian].

6. Kotykova O. Individualizatsiia navchannia [Kotikova O. Individualization of learning]. *Entsyklopediia osvity / holov. red. V. H. Kremen*. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. p. 332 [in Ukrainian].
7. Kravchuk Ya. Teoretyko-metodychni zasady dyferentsiiovanoho pidkhdou do navchannia fizychnoi kultury uchniv zahalnoosvitnoi shkoly [Kravchuk Ya. Theoretical and methodological foundations of the differentiated approach to teaching physical culture of students of secondary school]. *Fizychni vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi: zbirnyk naukovykh prats. Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky*. Lutsk, 2010. №. 1 (9). pp. 40–43 [in Ukrainian].
8. Melnychenko V. Dyferentsiatsiia na urokakh movy [Melnychenko V. Differentiation in language lessons]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 2003. № 9. pp. 15–18 [in Ukrainian].
9. Sikorskyi P. I. Teoriia i metodyka dyferentsiiovanoho navchannia v serednikh zahalnoosvitnikh i profesiinykh navchalnykh zakladakh [Sikorsky P. I. Theory and methodology of differentiated education in secondary and vocational schools]: avtoref. dys... d-ra ped. nauk: 13.00.04. In-t pedahohiky i psykholohii prof. osvity APN Ukrainy. Kyiv, 2001. 39 p. [in Ukrainian].
10. Stadnyk O. L. Dyferentsiiovanyi pidkhid do vykladannia navchalnykh predmetiv [Stadnyk O. L. Differentiated approach to teaching subjects]. *Na urok*. 15.03.2018. URL: <https://naurok.com.ua/diferencyovanyi-pidhid-do-vikladannya-navchalnih-predmetiv-ukra-nska-mova-ta-literatura-5-9-klasi-16296.html> [in Ukrainian] (accessed 12 April 2020).
11. Shparik O. M. Problema dyferentsiatsii navchannia u doslidzhenniakh ukrainskykh uchenykh ta naukovtsiv blyznoho zarubizhzhia [Shparik O. M. The problem of differentiation of studies in studies of Ukrainian scientists and scientists of the near abroad]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. 2015. № 4. URL: http://lib.iitta.gov.ua/708703/1/%D0%A3%D0%9F%D0%96%20%E2%84%964%2C%202015_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B0%20%D0%B4%D0%B8%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%BD%D0%B0%25D.pdf [in Ukrainian] (accessed 14 April 2020).
12. Yaroshenko O. Dyferentsiatsiia navchannia [Yaroshenko O. Differentiation of learning]. *Entsyklopediia osvity / holov. red. V. H. Kremen*. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. pp. 210–211 [in Ukrainian].